

پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دگی کودکان

مریم عباچی *

چکیده: افزایش نرخ بزهکاری و بزه‌دگی کودکان با توجه به تنوع در شکل آن از یک سو و تهدید جامعه از طریق ایجاد احساس ناامنی از سوی دیگر، ارائه سازوکارهایی برای مهار و پیشگیری از این پدیده‌ها را ضروری می‌سازد. اتخاذ راهبردهای پیشگیرانه در مراحل قبل و بعد از تکوین بزهکاری و بزه‌دگی کودکان در چهارچوب پیشگیری کنشی و واکنشی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. پیشگیری کنشی درصدد آن است که با شناسایی و سپس حذف و خنثی‌سازی عوامل و موقعیت‌های بزه‌زا و بزه‌دیده‌زا از ورود کودکان به وادی بزهکاری و بزه‌دگی جلوگیری کند، در حالی که پیشگیری واکنشی بر ایجاد بینش حمایتی در بخش‌های مختلف نظام عدالت کیفری جهت پیشگیری از تکرار این پدیده‌ها تأکید دارد. بنابراین شناخت گونه‌های پیشگیری ویژه کودکان که موضوع مقاله حاضر است اولین گام جهت اتخاذ سیاست‌های پیشگیرانه با رویکرد افتراقی و سپس تدوین برنامه ملی پیشگیری مبتنی بر آن است.

کلید واژه‌ها: کودک، بزهکاری، بزه‌دگی، پیشگیری، پیشگیری کنشی، پیشگیری واکنشی.

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی.

مقدمه:

گسترش روزافزون جوامع، زندگی نوین اجتماعی، پیچیدگی فناوری و به دنبال آن تغییرات مستمر در شرایط اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، ظهور بزه یا جرم را به شیوه‌های مختلف و در سطح وسیعی افزایش می‌دهد که بازتاب آن به نوعی در بطن جامعه تأثیر گذاشته و آن را متحول می‌سازد. این دگرگونی دوباره در فرایند تکوین بزه به صورت‌های نوین نمودار گشته و این چرخه به همین ترتیب تکرار می‌شود.

در این گذار کودکان به عنوان آسیب‌پذیرترین نقش‌آفرینان صحنه جرم - در قالب بزهکار و بزه‌دیده - همواره مورد توجه ویژه دولتمردان، سیاست‌گذاران، متخصصین و پژوهشگران بوده و آنها را بر آن داشته‌اند که در جهت مهار بزهکاری و بزه‌دیدی کودکان به ارائه راهکارهای علمی - کاربردی مبادرت ورزند. بررسی وضعیت کودکان در این زمینه پرسش‌هایی را به ذهن متبادر می‌سازد؛ از جمله اینکه چرا برخی از کودکان اقدام به بزهکاری کرده و برخی دیگر در زمره بزه‌دیدگان قرار می‌گیرند؟ چرا کودکان بزه‌دیده اغلب با گذشت زمان در قالب بزهکار مشاهده می‌شوند؟ چه عواملی باعث می‌گردد کودکان بزهکار به اعمال خلاف قانون ادامه داده و در بلندمدت به بزهکاران بزرگسال مبدل شوند؟ تحت تأثیر چه عواملی کودکان در معرض بزه‌دیدی مکرر قرار می‌گیرند؟ آیا نحوه برخورد با آنان در تکرار بزهکاری و بزه‌دیدی مؤثر است؟ و بالاخره چگونه باید با این کودکان رفتار شود تا از تکرار بزهکاری و بزه‌دیدی آنان پیشگیری شود.

وجود چنین پرسش‌هایی، از یک سو و واقعیت‌های اجتماعی موجود از سوی دیگر، نشان‌دهنده این مسئله است که جهت کنترل و مهار بزهکاری کودکان، اتخاذ سیاست‌های پیشگیرانه به صورت کوتاه‌مدت و بلندمدت ضروری است. به این جهت توجه ویژه و مضاعف جامعه - بخصوص دولت‌ها - و برنامه‌ریزی همه جانبه و دقیق، تضمینی جهت نایل آمدن به

اهداف عالی سیاست‌های پیشگیرانه است. ارتباط میان بزه‌دیدگی و بزهکاری کودکان از مواردی است که باید در سیاستگذاری‌های این قلمرو مورد توجه ویژه قرار گیرد. پژوهش‌ها و مطالعات مختلفی در سطح ملی و فراملی مؤید ارتباط این دو پدیده با هم می‌باشند.^(۱)

هرگونه اقدام در زمینه پیشگیری از اعمال جنایی ناظر به بزهکار و نیز بزه‌دیده است. اگر از وقوع جرم پیشگیری شود در واقع از بزهکار و بزه‌دیده شدن افراد پیشگیری شده است. بنابراین برنامه‌ریزی، سیاستگذاری و اتخاذ تدابیر با توجه به نقش هر یک، جهت کاهش نرخ بزهکاری و بزه‌دیدگی کارآمد خواهد بود.

با عنایت به اینکه در بسیاری از موارد کودک بزهکار، همزمان بزه‌دیده نیز به شمار می‌رود^(۲) و اینکه طراحی و اجرای برنامه پیشگیری در هر مرحله به صورت غیرمستقیم در مرحله دیگر مؤثر است، لذا به جهت اهمیت موضوع و فقر منابع در زمینه پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی کودکان و نیز الگوسازی جهت تدوین برنامه ملی پیشگیری^(۳)، این موضوع را در دو مبحث جداگانه مورد بررسی قرار می‌دهیم. پیش از ورود به بحث برخی از واژه‌ها و اصطلاحات کلیدی را مطالعه می‌کنیم.

۱. برای مطالعه بیشتر در این زمینه ر.ک: گوردزی (محمدرضا)، *بزه‌دیدگی اطفال بزهکار*، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، شماره ۴۴، سال ۱۳۸۲، ص ۹۹ و

UN. Guidelines for the prevention of juvenile Delinquency, 1990 (Riyadh Rules).

۲. در این زمینه ر.ک: رایجیان اصلی (مهرداد)، *موقعیت اطفال بزهکار- بزه‌دیده در حقوق کیفری ایران*، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری، شماره ۲۵، سال ۱۳۸۱.

۳. لازم به ذکر است که به تازگی کمیسیون پیشگیری از جرم مرکز مطالعات راهبردی توسعه قضایی در صدد تدوین برنامه‌های پیشگیری از جرم می‌باشد.

کودک:

تعیین حدود سنی برای تعریف واژه کودک ضروری است. اگر تعیین حدود بلوغ و تغییرات فیزیکی و جسمی در جریان تحول، کار آسانی است، به عکس تعیین دقیق سرحدات نوجوانی از نظر روانی و عاطفی که از مرزهای بلوغ جسمانی فراتر است، امری پیچیده به نظر می‌رسد.^(۱)

کودک، طفل یا صغیر در اصطلاح حقوق به کسی گفته می‌شود که از نظر سن به نمو جسمی و روحی لازم برای زندگی اجتماعی نرسیده است.^(۲) بنابراین جهت تعریف واژه کودکی، باید به واقعیت‌های زیستی - روانی - اجتماعی توجه ویژه‌ای معطوف گردد.

اسناد سازمان ملل متحد، جهت تعیین تابعان حقوق کیفری ویژه کودکان بزهکار، کودک را فرد کمتر از هجده سال تعریف می‌کنند.^(۳) این در حالی است که در حقوق ایران منظور از طفل کسی است که به حد بلوغ شرعی نرسیده باشد^(۴) و سن بلوغ برای دختران و پسران به ترتیب نه سال و پانزده سال تمام قمری تعیین شده است.^(۵) در خصوص کودکان بزه‌دیده افراد زیر هجده سال مشمول قانون ویژه کودک بزه‌دیده قرار دارند که در برخی از جرائم که از این قانون مستثنی شده‌اند جنسیت و دین کودک، موجب تغایر در

۱. منصور (محمود)، روان‌شناسی ژنتیک (تحول روانی از کودکی تا پیری)، انتشارات رز، چاپ سوم. سال ۱۳۶۲، ص ۱۶۶.

۲. عبادی (شیرین)، حقوق کودک، انتشارات کانون. چاپ چهارم، سال ۱۳۷۵، ص ۵.

۳. در این زمینه رک:

Convention on the Rights of the child, Article (1).

U.N. Standard minimums Rules for the Administration of Juvenile justice, Beijing Rules, Article (2-2) a.

۴. تبصره ۱ ماده ۴۹ قانون مجازات اسلامی و تبصره ۱ ماده ۱۰ لایحه قضایی «قانون تشکیل دادگاه اطفال و نوجوانان و تبصره ۱ ماده ۲۱۹ قانون آئین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری.

۵. تبصره ۱ ماده ۱۲۱۰ قانون مدنی.

برخورد با او می‌باشد.^(۱)

بزهکاری:

بزهکاری در معنا و مفهوم لفظی عبارت از ترک انجام وظیفه قانونی و یا ارتکاب عمل خطایی است که الزاماً عنوان جرم ندارد. مع ذلک اصطلاح بزه غالباً معادل جرم، و به ویژه در ارتباط با جرائم ارتكابی از سوی کودکان به کار می‌رود.^(۲) (Delinquency)

به عقیده جرم‌شناسان، هر فعل یا ترک فعلی که برای اکثر افراد یک جامعه خطرناک باشد بزه نامیده می‌شود^(۳)، در صورتی که جامعه‌شناسان هر فعلی را که حالات قوی و مشخص وجدان جمعی مورد تعرض قرار دهد بزه تلقی می‌نمایند^(۴)، از دیدگاه روان‌شناسان بزهکاری یک پدیده زیستی-روانی-اجتماعی است^(۵) و بالاخره از نظر حقوقدانان هر فعل یا ترک فعلی که مطابق قانون مشمول مجازات و اقدامات تأمینی تربیتی قرار گیرد جرم یا بزه نامیده می‌شود.

اسناد بین‌المللی به جای استفاده از واژه بزهکاری کودکان اصطلاح جرم کودکان را به کار برده و اذعان می‌دارند که جرم عبارت است از هرگونه فعل یا ترک فعلی که مطابق قانون در نظام خاص حقوقی قابل مجازات باشد.^(۶) حقوق ایران نیز بدون ارائه تعریف ویژه از بزهکاری کودکان، واژه جرم را به

۱. ماده ۱ و ۸ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب سال ۱۳۸۱.
۲. نجفی ابرندآبادی (علی‌حسین)، هاشم بیگی (حمید)، *دانشنامه جرم‌شناسی*، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول، سال ۱۳۷۷، ص ۱۹۹.
۳. دانش (تاج‌زمان)، *مجرم کیست؟ جرم‌شناسی چیست؟*، انتشارات مؤسسه کیهان، چاپ سوم، سال ۱۳۶۸، ص ۴۸.
۴. اردبیلی (محمدعلی)، *جامعه‌شناسی جنایی*، نشریات، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، سال تحصیلی ۷۶-۱۳۷۵.
۵. حکمت (سعید)، *پزشکی قانونی قضایی*، انتشارات گوتنبرگ، چاپ چهارم، سال ۱۳۷۱، ص ۳۲۳.

صورت عام مطابق تعریف اخیر در قانون پیش‌بینی کرده است.^(۱)
بزه‌دیدگی:

بزه‌دیده شخصی است که به جهت وضعیت و موقعیت خاص، متحمل پیامدهای دردآور و مشقت‌باری می‌شود که عواملی با ریشه‌های فیزیکی، روانی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و حتی طبیعی دارد.^(۲) به عبارت ساده‌تر اگر در اثر یک خسارت قطعی، آسیب به تمامیت شخصی وارد آمده باشد و اکثر افراد جامعه نیز به این مسئله اذعان داشته باشند، آن شخص بزه‌دیده است.^(۳)

در اسناد بین‌المللی ویژه کودکان، واژه بزه‌دیده به طور خاص تعریف نشده و تنها از طریق تبیین مصادیق و انواع، حدود و ثغور آن معین گردیده است. اما طبق سند بین‌المللی حمایت از قربانیان خشونت، بزه‌دیده کسی است که به طور فردی یا گروهی متحمل خسارت، به ویژه در زمینه‌های مربوط به آسیب به تمامیت جسمی و روانی، صدمه معمولی، خسارت مالی و وارد شدن لطمه بزرگی به حقوق اساسی می‌باشد^(۴) ... در این سند به آسیب‌پذیری افراد-که کودکان نیز از آن زمره می‌باشند- اشاره شده است.

در حقوق ایران بدون اینکه قانونگذار درصدد تعریف طفل بزه‌دیده برآید، هر نوع اذیت و آزار کودکان و نوجوانان را که موجب شود به آنها صدمه جسمانی یا روانی و اخلاقی وارد شود و سلامت جسم یا روان آنان را

۱. ماده ۲ قانون مجازات اسلامی.
۲. نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، *میاحنی در علوم جنایی*، تقریرات، سال ۱۳۸۱.
۳. لیز (ژرار) فیلیزولا، *بزه‌دیده و بزه‌دیده‌شناسی*، ترجمه کردعلیوند (روح‌الدین) و محمدی (احمد)، انتشارات مجد، سال ۱۳۸۰، ص ۹۶.
۴. توجهی (عبدالعلی)، *جایگاه بزه‌دیده در سیاست جنایی ایران*، پایان‌نامه دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، سال ۱۳۷۷ و نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، *میاحنی در علوم جنایی*، تقریرات، سال ۱۳۸۱.

به مخاطره اندازد ممنوع اعلام کرده و مصادیق آن را نیز بیان کرده است.^(۱)
پیشگیری:

پیشگیری از نظر لغوی عبارت است از مانع شدن، جلوگیری کردن و جلو بستن^(۲)، و از نقطه نظر علمی مراد از آن هرگونه فعالیت سیاست جنایی^(۳) است که هدف انحصاری یا جزئی آن، محدود ساختن امکان پیشامد مجموعه اعمال جنایی از راه ناممکن ساختن یا دشوار نمودن یا کاهش وقوع آن است.^(۴) به عبارت دیگر پیش‌بینی، شناسایی و ارزیابی خطر وقوع جرم و اتخاذ تدابیر و اقدامات لازم برای از بین بردن یا کاهش آن، پیشگیری است.^(۵)

به هر تقدیر برنامه‌های پیشگیری از جرم باید با توجه به آزادی‌های فردی و در جهت رعایت حقوق بشر اعمال گردد.^(۶) مقاله حاضر جهت تبیین جنبه‌های مختلف پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی کودکان ارائه می‌گردد.^(۷)

۱. ماده‌های ۳۰۲ و ۴۰۳ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان، مصوب ۱۳۸۱.
۲. معین (محمد)، فرهنگ فارسی، انتشارات امیر کبیر، سال ۱۳۶۲.
۳. سیاست جنایی، بررسی معرفت‌شناختی پدیده مجرمانه و تحلیل و درک این پدیده و ابزارها و امکاناتی است که به منظور مبارزه علیه رفتارهای کژمدارانه و بزهکارانه به اجرا گذاشته می‌شود. سیاست جنایی استراتژی حقوقی و اجتماعی مبتنی بر انتخاب‌های عقیدتی نیز می‌باشد که هدف از آن پاسخگویی واقع‌بینانه به مسائلی است که امور پیشگیری و سرکوبی پدیده مجرمانه، در معنای وسیع آن، مطرح می‌کنند. لازرز (کریستین)، سیاست جنایی، ترجمه نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، انتشارات بلد، چاپ اول، سال ۱۳۷۵، ص ۲۴.
۴. گسن (ریموند)، جرم‌شناسی کاربردی، ترجمه کی‌نیا (مهدی)، انتشارات مترجم، سال ۱۳۷۰، ص ۱۳۳.
۵. ماده ۱ لایحه قضایی «قانون تأسیس شورای عالی پیشگیری از جرم».
۶. برای مطالعه بیشتر رک: نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، پیشگیری عادلانه از جرم، علوم جنایی، مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آسوری، انتشارات سمت، سال ۱۳۸۳.
۷. لازم به ذکر است که مقاله حاضر درصدد تبیین جنبه‌های مختلف پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی کودکان، بر اساس برنامه‌های ملی اجرا شده در نظام‌های حقوقی پیشرفته و

فصل نخست: پیشگیری از بزهکاری کودکان

در این فصل به جنبه‌های مختلف پیشگیری از بزهکاری کودکان می‌پردازیم. در مبحث نخست پیشگیری کنشی یا غیرکیفری را مورد مطالعه قرار می‌دهیم و پیشگیری واکنشی یا کیفری را در مبحث دوم بررسی خواهیم کرد.

مبحث اول: پیشگیری کنشی از بزهکاری کودکان

پیش از آنکه جامعه شاهد ارتکاب بزه توسط کودک باشد باید نسبت به اتخاذ تدابیری که موجب کاهش بزهکاری و سقوط کودک در وادی بزهکاری می‌شود، اقدام کند.

پیشگیری کنشی یا غیر کیفری یا پیشین تدابیر و اقدامات غیرسرکوبگری را در برمی‌گیرد که پیش از ارتکاب و برای مبارزه با این پدیده اعمال می‌شود. این پیشگیری با مداخله در فرایند فعلیت یافتن جرم و وضعیت پیش‌جناایی به دنبال کاهش نرخ بزهکاری است. به عبارت دیگر پیشگیری کنشی اقدام مناسب غیرکیفری است که از طریق کاهش یا از بین بردن علل جرم‌زا و نامناسب نشان دادن موقعیت‌های ارتکاب جرم درصدد جلوگیری از رخ دادن بزه می‌باشد.^(۱) بنابراین ویژگی‌های پیشگیری کنشی با توجه به تعریفی که از آن ارائه شد عبارت‌اند از:^(۲)

- اثرگذاری علیه عوامل یا فرایندهایی که در بروز بزهکاری نقش تعیین‌کننده‌ای دارند.

→ مطابق با استانداردهای بین‌المللی است و تنها جهت اطلاع خوانندگان از وضعیت موجود در ایران اشاراتی به صورت زیرنویس ارائه گردیده است.

۱. نیازپور (امیرحسن)، **بزهکاری به عادت و پیشگیری از آن**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، سال ۸۳-۱۳۸۲، ص ۹۷.

۲. نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، **مباحثی در علوم جنایی**، تقریرات، سال ۱۳۸۱.

- جمعی بودن، بدین معنا که تمامی جمعیت یا گروه معینی را هدف قرار دهد.

- عدم قهرآمیز بودن و سزادهی اقدامات.
بدین ترتیب پیشگیری کنشی شامل پیشگیری از طریق حذف و خنثی نمودن عوامل بزه‌زا و پیشگیری از طریق حذف یا تغییر موقعیت‌های بزه‌زاست، که در این مبحث با تمرکز بر بزهکاری کودکان، به مطالعه آن می‌پردازیم.

گفتار نخست: پیشگیری از طریق حذف و خنثی نمودن عوامل بزه‌زا
در این نوع پیشگیری با قبول این واقعیت که عوامل مختلفی در تکوین جرم نقش دارند، علت‌شناسی جرم از اولویت برخوردار است.^(۱) بنابراین سیاست‌های پیشگیرانه در جهت حذف و خنثی‌سازی عوامل جرم‌زا - اعم از عوامل فردی و عمومی بزهکاری^(۲) - شامل مجموعه اقدام‌هایی است که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم، هدفشان تأثیر گذاشتن بر افراد است تا از سازمان دادن فعالیت‌های خود حول محور انگیزه‌های بزهکارانه بپرهیزند. این مرحله از پیشگیری دارای بعد جمعی است که بزهکاری بالقوه را به قصد پیشگیری نشانه می‌رود.^(۳)

پیشگیری از طریق حذف و خنثی نمودن عوامل جرم‌زا که در منابع جرم‌شناسی تحت عنوان پیشگیری اجتماعی مطرح است از دو طریق عمده اعمال می‌شود که عبارت‌اند از: اتخاذ سیاست‌های کلان پیشگیرانه و نیز سیاست‌های خرد پیشگیرانه که به توضیح هر کدام خواهیم پرداخت.

۱. منبع پیشین و نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، *پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی*، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۲۶-۲۵، سال ۱۳۷۸، ص ۱۳۹.
۲. برای مطالعه بیشتر در این زمینه رک: دانش (تاج‌زمان)، *اطفال و جوانان بزهکار*، انتشارات مؤسسه خدماتی فرهنگی رسا، سال ۱۳۷۴.
۳. گسن (ریموند)، *رابطه کنترل بزهکاری و پیشگیری وضعی*، ترجمه نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، مجله تحقیقات حقوقی، سال ۱۳۷۶، شماره ۱۹.

الف) پیشگیری کلان

پیشگیری کلان جهت حذف یا خنثی سازی عوامل جرم‌زا ناظر به سیاست‌هایی است که به صورت ساختار - فرایند و با تمرکز به عوامل فردی و عمومی بزهکاری در سطح وسیع و فراگیر اتخاذ می‌گردند و شامل سیاست‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و حقوقی می‌باشند.^(۱) اعتقاد عمومی بر اینکه تشدید سیاست گسترش برنامه‌های پیشگیری اجتماعی مناسب‌ترین راه حل برای پیشگیری از بزهکاری کودکان است، دولت‌ها و سیاستگذاران را بر آن داشته است که مجموعه تدابیری را به منظور نجات، حفظ و ثبات زندگی خانوادگی و تأمین اعتلا و پرورش و رشد هماهنگ و همه‌جانبه استعداد‌های کودکان اتخاذ کنند.^(۲) گسترش فرهنگ پیشگیری از جرم از طریق آموزش همگانی، فقرزدایی، اشتغال‌زایی، برنامه‌ریزی و اتخاذ اقداماتی جهت پر کردن اوقات فراغت کودکان و نوجوانان، همچنین توسعه برنامه‌های تفریحی و ورزشی، ارتقای باورهای دینی و مذهبی، ایجاد ثبات در وضعیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و در جهت اعتلای رشد کودک می‌تواند مؤثر واقع گردد.

ب) پیشگیری خرد

پیشگیری خرد جهت حذف یا خنثی سازی عوامل جرم‌زا ناظر به پیشگیری زودهنگام و پیشگیری اجتماع محور است که به بررسی هر کدام از انواع این پیشگیری می‌پردازیم.

۱. پیشگیری زودهنگام: این نوع پیشگیری که از شاخه‌های پیشگیری اجتماعی

۱. در ایران اتخاذ سیاست‌های پیشگیری کلان در برخی از قوانین و مقررات قابل ملاحظه است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به فواین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

جمهوری اسلامی ایران و آئین‌نامه‌های اجرایی آن و همچنین قوانین بودجه اشاره نمود.

۲. گسن (ریموند)، *مبانی جرم‌شناسی*، ترجمه کی‌نیا (مهدی)، جلد اول، انتشارات دانشگاه تهران: چاپ دوم، سال ۱۳۷۰، ص ۲۸.

است ناظر به اقدام‌های روان‌شناختی - اجتماعی زودرس با ماهیت پیشگیری از خطرات بروز رفتارهای مجرمانه است که شامل کودکان و حتی نوجوانان و نیز مکان‌های (محل‌های) جامعه‌پذیری آنان (مانند خانواده، مدرسه و گروه همسالان) می‌شود. این اقدام‌ها درصدد شناسایی عوامل خطر است تا این عوامل را با اجرای برنامه‌های مناسب و رعایت یک سری شرایط اساسی کاهش دهد. مداخله روانی - اجتماعی زود هنگام بر این فرض مبتنی است که هر اندازه فرد زودتر در معرض خطر قرار گیرد و مشکلات آن پیچیده‌تر و مدت آن طولانی‌تر باشد، به همان اندازه میزان احتمال ورود، درگیر شدن و پایداری فرد در رفتارهای مجرمانه شدید بیشتر خواهد شد. بنابراین پیشگیری رشد مدار با بهره جستن از اقدام‌های ترمیمی و اصلاح‌گر درازمدت درصدد از بین بردن تداوم بزهکاری در افراد است.^(۱)

ویژگی‌های این پیشگیری عبارت‌اند از: تربیت مدار بودن (شخصیت‌سازی افراد از طریق تدابیر آموزشی - پرورشی)؛ فرد مدار بودن (تمرکز بر فرد جهت تقویت سازوکارهای خودکنترلی و آموزش مهارت‌های اجتماعی)؛ عام بودن (ناظر بر جرائم عمدی و غیر عمدی) و رهیافت‌های آن شامل: شناسایی عوامل خطر (فردی - اجتماعی) و به دنبال آن به کارگیری عوامل حمایتی (از طریق مداخله روان‌شناختی اجتماعی زود هنگام در سطوح خانواده، مدرسه و محیط اجتماعی) می‌شود، و بر این اندیشه استوار است که مداخله زود هنگام نسبت به کسانی که به دلیل وضعیت‌های خاص در معرض ارتکاب جرم هستند، می‌تواند جلوی بزهکاری و تداوم گرایش‌های بزهکارانه آنها را بگیرد.^(۲)

۱. کاری‌بو (روبر)، مداخله روان‌شناختی - اجتماعی زودرس در پیشگیری از رفتارهای مجرمانه، ترجمه نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۵ و ۳۶ سال ۱۳۸۱؛ نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، مباحث در علوم جنایی، تقریرات، سال ۱۳۸۱.

۲. در حقوق ایران جنبه‌هایی از پیشگیری زود هنگام را در برخی از قوانین می‌توان یافت ←

۲. پیشگیری اجتماع محور: پیشگیری اجتماع محور در برگیرنده تدابیر و اقداماتی است که هدف آنها کاهش یا از بین بردن علل جرم‌زا در محیط اجتماعی است و اصولاً برای تغییر شرایطی که به وقوع بزهکاری در اجتماعات محلی و مسکونی کمک می‌کنند طراحی می‌شوند.^(۱) بنابراین اعمال مدیریت مناسب نسبت به عوامل محیطی که به نوبه خود فرصت‌های مناسب را برای ارتکاب جرم ایجاد می‌کنند از سیاست‌های پیشگیری اجتماع محور است.^(۲)

پیشگیری اجتماع محور در قبال کودکان بزهکار ناظر به شناسایی عوامل جرم‌زای محیطی نسبت به کودکان و اعمال مدیریت نسبت به آنهاست. کودکانی که در محله‌های مختلف زندگی می‌کنند، نیازمندی‌ها و مسائل خاص خود را دارند، بنابراین جهت هرگونه اعمال مدیریت و در نتیجه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در این زمینه باید نقش محوری را به کودکان اختصاص داد.

همان‌طور که اشاره شد ابتدا عوامل جرم‌زای محلی باید شناسایی و سپس حذف گردد و همراه با آن در جهت شکوفایی استعداد و خلاقیت کودکان نسبت به فراهم ساختن امکانات مادی و معنوی در آن محله‌ها تلاش کرد. مشارکت ظرفیت‌های موجود در محله‌ها نیز ضروری است. تأسیس مکان‌های تفریحی و پارک‌ها جهت تفریح؛ تأسیس مراکز آموزشی، پرورشی،

→ از آن جمله ماده ۱۱۶۸ قانون مدنی که نگاهداری اطفال را حق و تکلیف ابوبین دانسته است یا ماده ۱۱۷۸ قانون مذکور که تربیت اطفال را بر عهده ابوبین قرار داده است. همچنین در قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی؛ قانون اهداف و وظایف وزارت آموزش و پرورش و لایحه قانونی راجع به تشکیل سازمان بهزیستی کشور و اصلاح آن، مواردی در خصوص پیشگیری زودهنگام به چشم می‌خورد. برای مطالعه بیشتر ر.ک: نیازپور (امیرحسین)، منبع پیشین، صص ۱۰۳ و ۱۰۴؛ نجفی ابرندآبادی (علی‌حسین)، منبع پیشین.

۱. نیازپور (امیرحسین)، منبع پیشین، ص ۱۰۶.
۲. برای مطالعه بیشتر ر.ک: پیش‌نویس طرح تدوین برنامه ملی پیشگیری از جرم، کمیسیون پیشگیری از جرم، مرکز مطالعات توسعه قضایی.

فرهنگی؛ ایجاد باشگاه‌های ورزشی؛ ایجاد درآمدزایی و اشتغال‌زایی در محله‌ها؛ تقویت باورهای دینی از طریق فعال کردن مؤثر و مناسب مراکز مذهبی محلی، تشکیل پلیس محلی و... از مصادیق این نوع پیشگیری است.^(۱)

گفتار دوم: پیشگیری از طریق حذف یا تغییر موقعیت‌های بزه‌زا
پیشگیری از طریق حذف و یا تغییر موقعیت‌های جرم‌زا یا همان پیشگیری موقعیت‌مدار از جرم به عنوان اقدام‌های قابل پیش‌بینی و ارزیابی مقابله با جرم است و از طریق اعمال مدیریت یا مداخله در محیط بدون واسطه به شیوه‌ای پایدار و نظام‌مند منجر به کاهش فرصت‌های جرم و افزایش خطرات جرم که همواره مدنظر تعداد زیادی از مجرمان بوده است، می‌شود.^(۲) این نوع از پیشگیری برای مردم و دولت، مستلزم هزینه و بودجه است و مردم با مصون‌سازی خود و اموال‌شان به عنوان آماج اصلی جرائم، به نوعی در این نوع از پیشگیری مشارکت می‌کنند.^(۳)

به عبارت دیگر پیشگیری موقعیت‌مدار با تسلط بر محیط و شرایط پیرامون جرم (وضعیت مشرف به جرم) درصدد آن است که از طریق جاذبه‌زدایی از آماج، فزونی خطر شناسایی، احتمال دستگیری بزهکار و به

۱. برای مثال در حقوق ایران ماده ۵ لایحه قانونی اختیارات استانداران مصوب سال ۱۳۵۹ استانداران را موظف به نوسازی و به‌سازی شهرها و روستاها نموده است همچنین طبق بند ۳ ماده ۳ قانون تشکیل شورای عالی اشتغال مصوب ۱۳۷۷ برای رشد در روستاها، شهرهای کوچک و برای گروه‌های خاص برنامه‌ریزی و تبیین راهکارهای علمی صورت می‌گیرد.

۲. رُزنبام (دینس)، **پیشگیری وضعی**، ترجمه پرویزی (رضا)، مجله حقوقی و قضایی دادگستری، شماره ۳۲، سال ۱۳۷۹. و نیازپور (امیرحسین)، **پیشگیری از بزهکاری در قانون اساسی ایران و لایحه قانونی پیشگیری از وقوع جرم**، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۵، زمستان ۱۳۸۲.

۳. نجفی‌ابرنادادی (علی حسین)، **مشارکت مردم در تأمین امنیت**، (میزگرد)، مجله امنیت، سال چهارم، شماره ۹ و ۱۰، سال ۱۳۷۹.

طور کلی نامناسب جلوه دادن وضعیت پیش جنایی، آمار جرائم را مهار کند.^(۱) بنابراین هرگونه مداخله در وضعیت پیش جنایی کودکان از طریق ایجاد محدودیت در فرصت ارتکاب جرم یا سخت کردن پیدایش فرصت یا شرایط مناسب برای ارتکاب جرم، پیشگیری موقعیت مدار محسوب می شود. از طریق توجه به جرائم کودکان از حیث شکل، تنوع و ماهیت و سپس برنامه ریزی مناسب مبتنی بر آن در حوزه پیشگیری موقعیت مدار باید موقعیت های جرم زا را حذف کرد. نصب چراغ در مکان هایی که احتمال بزهکاری کودکان زیاد است، استقرار پلیس در این مکان ها، کشیدن نرده، نصب دزدگیر و... از مصادیق این پیشگیری است. برنامه های پیشگیری موقعیت مدار غالباً در دو سطح عام و خاص یا موردی می تواند مؤثر واقع گردد.

پیشگیری موقعیت مدار عام بدون تمرکز بر جرم ویژه یا وضعیت خاص فرد بزهکار یا بزه دیده و یا آماج درصدد حذف یا تغییر موقعیت های جرم زا است، مانند نصب چراغ های روشنایی در معابری که خلوت و تاریک بوده جهت مهار هرگونه بزهکاری کودکان.

پیشگیری موقعیت مدار خاص یا موردی درصدد حذف یا تغییر موقعیت های جرم زا با تمرکز بر انواع خاصی از جرائم و آماج خاص است، مانند ایجاد تسهیلاتی جهت رفت و آمد دختران یا کودکانی که در فوق برنامه های آموزشی و در ساعات پرخطر شرکت می کنند، جهت پیشگیری از کودک آزاری.

مبحث دوم: پیشگیری واکنشی از بزهکاری کودکان
نظام عدالت کیفری کودکان از طریق واکنش نسبت به پدیده بزهکاری کودکان

۱. نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی، منبع پیشین، ص ۱۴۰، برای مطالعه بیشتر ر.ک: صفاری (علی)، مبانی نظری پیشگیری وضعی از جرم، مجله تحقیقات حقوقی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۳-۳۴، سال ۱۳۸۰.

- به ویژه پس از ارتکاب بزه توسط کودک - مداخله می‌کند. برای اینکه از تکرار بزهکاری کودک پیشگیری کنیم، علاوه بر استمرار اعمال برنامه‌های پیشگیری کنشی - که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است - اتخاذ تدابیر و اقدامات واکنشی ضروری است.

پیشگیری واکنشی یا کیفری یا پسینی ناظر به اقدام کیفری قبل و پس از وقوع جرم است که با بهره جستن از سازوکارهای نظام عدالت کیفری درصدد کاهش نرخ بزهکاری است. رهیافت پیشگیری واکنشی، ارباب‌انگیزی فردی، جمعی و عبرت‌آموزی می‌باشد تا از بزهکاری نخستین و نیز بزهکاری دوباره افراد جلوگیری کند. بر همین اساس این پیشگیری به دو گونه عام و خاص تقسیم می‌شود: (۱)

پیشگیری واکنشی عام: در این نوع پیشگیری فرض بر این است که همه افراد جامعه بزهکار احتمالی هستند، بنابراین پیش‌بینی و درج ضمانت اجرای کیفری در یک متن قانونی به عنوان سلاح بازدارنده‌ای است که به منظور جلوگیری از نقض مقرراتی که وضع شده است در اختیار قوای عمومی قرار دارد. در گذشته اعتقاد بر این بود که قدرت ارباب‌انگیزی جمعی از طریق نمایش عذاب و رنج شدید حاصل از اجرای مجازات‌ها تقویت می‌شود، اما امروزه تهدید بالقوه و بالفعل به مجازات، قطعیت، حتمیت و سرعت - نه شدت - در اجرای مجازات است که می‌تواند اثر ارباب‌انگیزی داشته باشد.

در خصوص پیشگیری عام از بزهکاری کودکان، درج ضمانت اجرای مناسب با وضعیت روحی و جسمی کودک می‌تواند مؤثر واقع شود.

۱. پیش‌نویس طرح تدوین برنامه ملی پیشگیری از جرم، منبع پیشین. نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، مباحثی در علوم جنایی، تقریرات، سال ۱۳۸۱. ساکی (بهروز)؛ بررسی تطبیقی سیاست جنایی سازمان ملل متحد و ایران در قبال بزهکاری اطفال، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس، سال ۷۷-۱۳۷۶.

پیشگیری واکنشی خاص: در این نوع پیشگیری تلاش می‌گردد که از تکرار بزهکاری جلوگیری شود. هدف این پیشگیری سازگارسازی مجدد بزهکار و تربیت دوباره او است. بنابراین نظام عدالت کیفری باید در این راه به طور مؤثر وارد شود.

در پیشگیری از تکرار بزهکاری کودکان، واکنش به وی باید به نحوی اعمال شود که از یک سو، راه ورود کودکان را به وادی بزهکاری مجدد، مسدود سازد و از سوی دیگر در جهت اصلاح و تربیت آنان باشد. بنابراین پیش‌بینی و تأسیس نظام عدالت کیفری ویژه کودکان توصیه می‌شود. پیشگیری کنشی از طریق سیاست‌های پیشگیرانه تقنینی، قضایی و اجرایی صورت می‌گیرد، که در این مبحث به مطالعه آن خواهیم پرداخت.

گفتار اول: پیشگیری تقنینی

تعیین سیاست‌های پیشگیری کنشی یا کیفری از طریق قانونگذاری مهم‌ترین گام جهت نیل به اهداف این سیاست است. به لحاظ نوع نظام حقوقی در ایران و وجود قانونگرایی در سطح وسیع در نظام قضایی، در حال حاضر پیشگیری تقنینی جایگاه ویژه‌ای نسبت به پیشگیری قضایی و اجرایی دارد. بنابراین اصلاح قوانین موجود و نیز تدوین قوانین جدید در حیطه حقوق ماهوی شکلی با توجه به اهداف پیشگیری از جرم ضروری است.

در مورد قوانین مربوط به کودکان بزهکار به ویژه در حقوق ماهوی مهم‌ترین موضوعات قابل بررسی عبارت است از:

الف - سن مسئولیت کیفری

تعیین سن مسئولیت کیفری با توجه به واقعیت‌های زیستی، روانی و اجتماعی می‌تواند در اعمال سیاست‌های پیشگیرانه مؤثر واقع گردد. بنابراین حداکثر این سن نباید پایین باشد. همچنین سن مسئولیت کیفری از حیث جنسیت نیز باید برابر باشد. تدریجی بودن سن مسئولیت کیفری همگام با قرار گرفتن کودکان در فرایند بلوغ که فرایندی تدریجی است، منطقی بوده و توصیه

می‌گردد. کودکان باید به صورت پله‌ای و گام به گام به حیطه نظام عدالت کیفری بزرگسالان نزدیک شوند و از تعیین سن جهشی و اینکه به یکباره طفل را دارای مسئولیت تام کرده و مشمول حقوق کیفری عام قرار دهیم، باید خودداری شود. در نظام‌های حقوقی که سن مسئولیت کیفری بسیار پایین است، ورود زودهنگام کودکان به نظام عدالت کیفری بزرگسالان، بستر بزهکاری مجدد یا بزه‌دیدگی آنان را فراهم می‌سازد که نسبت به بالا بردن سن مسئولیت کیفری باید اقدام کرد.^(۱)

ب - جرم‌زدایی

جرم‌زدایی یعنی زدودن برجسب و عنوان مجرمانه از یک عمل یا از یک رفتار که در قانون واجد وصف جرم شده است.^(۲) براساس این معیار کودک نباید به لحاظ رفتاری که موجب وارد آوردن صدمه جدی به جریان رشد و نمو او نشود، یا به دیگران آسیبی نرساند، مجرم قلمداد گردد و گرفتار تشبیه شود. باید توجه داشت که رفتار یا کردار کودکان که با ارزش‌ها و هنجارهای عمومی و اجتماعی انطباق ندارد، غالباً جزء فرایند بلوغ و رشد است و در بیشتر افراد باگذر به دوره بزرگسالی، خودبه‌خود از بین می‌رود.^(۳)

علاوه بر این مورد جرم‌زدایی در مورد کودکان، از منظر دیگر نیز بررسی

۱. در حقوق کیفری ایران سن مسئولیت کیفری طبق تبصره ۱ ماده ۴۹ قانون مجازات اسلامی و نیز تبصره ۱ ماده ۲۱۹ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری، سن بلوغ شرعی است و مطابق تبصره ۱ ماده ۱۲۱۰ قانون مدنی سن بلوغ برای دختر و پسر به ترتیب نه سال و پانزده سال تمام قمری است. برای مطالعه بیشتر ر.ک: عباچی (مریم)، بررسی خلأهای قانونی در زمینه پیشگیری از بزه‌دیدگی و بزهکاری کودکان، طرح تحقیقاتی معاونت آموزش و تحقیقات فوه قضائیه سال ۱۳۸۱ و عباچی (مریم)، حقوق کیفری اطفال در اسناد سازمان ملل متحد، انتشارات مجد، سال ۱۳۸۰. و اینوجنتی دایجست، دادرسی ویژه نوجوانان، یونیسف، سال ۱۹۹۸.

۲. نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، دانشنامه جرم‌شناسی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، سال ۱۳۷۷، چاپ اول، ص ۷۷.

می‌شود و آن شامل اعمالی است که از کودک، بزهکار - بزه‌دیده می‌سازد که جنبه بزه‌دیدگی آن غالب است یا اینکه در بسیاری از نظام‌های حقوقی آن اعمال نه به عنوان اعمال بزهکارانه، بلکه در حیطه بزه‌دیدگی مورد مطالعه قرار می‌گیرند. از جمله این موارد می‌توان به جرائم جنسی و همچنین اعتدال به مواد مخدر توسط کودک اشاره کرد. در چنین حالتی به جای مجازات کودک، اقدامات حمایتی در مورد وی - به عنوان کودک بزه‌دیده - اعمال می‌گردد. (۱)

جرم‌زدایی از طریق قانونگذاری به صورتی که شرح داده شد موجب پیشگیری از بزهکاری و تکرار آن می‌شود.

ج - جرم‌انگاری

جرم‌انگاری یا جرم تلقی کردن قانونی یک فعل یا ترک فعل، فرایندی است که به وسیله آن، رفتارهای جدیدی به موجب قوانین کیفری، مشمول قانون جزا گردد. هر قدر دامنه این قوانین تحت فشار افکار عمومی، گسترده‌تر می‌شود، مجرمان بیشتری نیز به وجود می‌آورد. (۲)

جهت پیشگیری از بزهکاری و تکرار آن در خصوص برخی از اعمالی که از سوی کودکان ارتکاب می‌یابد و اگر آن اعمال از سوی بزرگسالان ارتکاب یابد قابل مجازات نیست، جرم‌انگاری صورت می‌گیرد.

این اعمال عبارت‌اند از: فرار از خانه و مدرسه، مستی در ملاعام (در کشورهایایی که حتی مستی برای بزرگسالان جرم‌انگاری نشده است)، نافرمانی از خانه و مدرسه و... که به عنوان جرائم خاص کودکان مطرح می‌گردند و جرم‌انگاری در این خصوص به لحاظ پیشگیری از بزهکاری

۱. در حقوق کیفری ایران به دلیل عدم به رسمیت شناختن نظام عدالت کیفری ویژه کودکان از یک سو و تورم عناوین مجرمانه در نظام عدالت کیفری از سوی دیگر، جرم‌زدایی در جهت اعمال سیاست‌های پیشگیرانه مورد توجه ویژه قرار نگرفته است.
۲. نجفی ابرنآبادی (علی‌حسین)، دانشنامه جرم‌شناسی، منبع پیشین، ص ۷۶.

اطفال از طریق شناسایی کودکان است نه سرکوبی آنها. رفتارهای مذکور به جهت اینکه کودک را در معرض خطر بزهکاری و بزه‌دیدگی قرار می‌دهد باید کنترل شود، بنابراین جرم‌انگاری در این زمینه در راستای این هدف صورت می‌گیرد. مهم‌ترین موضوعی که در بحث جرم‌انگاری جرائم خاص کودکان مطرح می‌گردد همانا تقیننی بودن آن است. بنابراین تنها قانونگذار است که در حیطه اختیارات و وظایف خود جرم‌انگاری می‌کند. جرائم خاص کودکان از شهری به شهر دیگر، از استانی به استان دیگر، از کشوری به کشور دیگر متفاوت است^(۱)، ولی به هر حال تنها قانونگذار است که می‌تواند این اعمال را جرم تلقی کند تا اینکه به بهانه پیشگیری از بزهکاری کودکان، آزادی‌های فردی و اجتماعی مخدوش نشود.^(۲)

د- کیفرزدایی

کیفرزدایی عبارت است از جرم‌زدایی ناقص، در این حالت، یک نوع مداخله و تدبیر اجتماعی، جایگزین کیفر می‌شود ولی عنوان مجرمانه برای فعل یا ترک فعل حفظ می‌گردد.^(۳)

در مورد کودکان بزهکار کیفرهای بدنی، بی‌رحمانه و غیر انسانی باید حذف شود و نیز محرومیت کودکان از آزادی از طریق اعزام آنها به کانون‌های

۱. برای مطالعه بیشتر ر.ک: عباچی (مریم). منبع پیشین و

Riyadh Rules, Article (56) and Beijing Rules, Article (3-1).

۲. در قوانین ایران جرم‌انگاری در قبال رفتارهای خاص کودکان یا جرائم خاص آنها آن چنان که در سایر نظام‌های حقوقی موجود است سابقه ندارد هرچند که برخی از مصادیق جرائم خاص مانند مسنی در ملأعام به دلیل جرم بودن عمل در حقوق کیفری ایران اگر از سوی کودکان ارتکاب باید قابل مجازات است که در راستای سیاست‌های ویژه پیشگیرانه در قبال کودکان نیست.

۳. برای مطالعه بیشتر ر.ک: آنسل (مارک). **دفاع اجتماعی**. ترجمه آشوری (محمد) و نجفی ابرندآبادی (علی حسین)، انتشارات دانشگاه تهران. چاپ سوم. سال ۱۳۷۵، صص ۱۰۶ و ۱۰۵ و مهرا (نسرین)، **درآمدی بر جرم‌زدایی، کیفرزدایی، قضازدایی**، مجله تحقیقات حقوقی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی شماره ۲۲، سال ۱۳۷۷-۷۸، ص ۳۰۸.

اصلاح و تربیت به عنوان آخرین راه حل و آن نیز به کوتاه ترین مدت باید صورت پذیرد. اعمال مجازات های اجتماعی به عنوان جایگزین مجازات های سنتی نیز توصیه می شود. مجازات اجتماعی به جهت عدم جداسازی کودک از جامعه و تحمل مجازات توسط وی در جامعه در راستای اعتلای حقوق کودک و همچنین پیشگیری از بزهکاری و تکرار آن کاربرد دارد. عواقب و نتایج زیانبار ناشی از اعمال مجازات های سنتی، به ویژه برای کودکان زمینه لازم جهت کیفرزدایی از طریق قانونگذاری را فراهم می سازد.^(۱)

همان طور که ذکر شد قانونگذاری در راستای سیاست های پیشگیرانه جایگاه ویژه ای دارد که در این قسمت نیز به اهم مطالب در حیطه حقوق ماهوی پرداخته شد. این در حالی است که قانونگذاری در مراحل پیشگیری قضایی و اجرایی - به ویژه در نظام حقوقی ایران - از اهمیت ویژه برخوردار است و شرط ضروری محسوب می شود ولی به لحاظ اینکه دو نوع پیشگیری اخیر در حقوق شکلی قرار دارند در گفتارهای آتی مورد مطالعه قرار می گیرند.^(۲)

گفتار دوم: پیشگیری قضایی

پیشگیری قضایی ناظر به مراحل کشف، تحقیق و تعقیب، رسیدگی و صدور حکم است که مورد مطالعه قرار می گیرد.

الف - کشف جرم

پس از اینکه جرمی ارتکاب می یابد، پلیس به عنوان نهادی که وظیفه کشف

۱. مصادیق کیفرزدایی در لایحه قضایی «فائون تشکیل دادگاه اطفال و نوجوانان» پیش بینی شده است. مطابق ماده های ۲۹ الی ۳۱، تنها در مورد جرائم مستلزم تعزیر یا مجازات بازدارنده، اعمال مجازات های اجتماعی تجویز شده است و مطابق ماده ۳۳ قانون مذکور جرائمی که مجازات قانونی آن قصاص یا حد است مگر در صورت اثبات عدم رشد جزایی - و وفق ماده ۳۴ جرائمی که مستلزم پرداخت دیه است، مستثنی شده اند.

2. Convention on the Rights of the child. Article 37, Beijing Rules, Article (1-17)-(2-17).

جرم را دارد وارد صحنه می‌شود. بنابراین هرگونه مواجهه و رفتار پلیس با کودک متهم می‌تواند در تکرار بزهکاری وی مؤثر باشد به این جهت ایجاد سازوکارهایی در این مرحله از اهمیت ویژه برخوردار است.^{۱*}

تشکیل پلیس ویژه کودکان با بهره‌گیری از نیروهای متخصص و آموزش دیده، تجهیز پلیس به وسایل علمی کشف جرم، استفاده از روش‌های مناسب کشف جرم، سرعت در اجرای وظیفه توسط پلیس و آگاهی دادن به طفل در خصوص نوع اتهام و از همه مهم‌تر قضازدایی توسط پلیس^(۱) که متجر به اخطار دادن به کودک و عدم اعزام طفل به نهادهای رسیدگی‌کننده و رسمی خواهد شد، از سازوکارهای مؤثر در پیشگیری از بزهکاری کودکان در این مرحله می‌باشد.^(۲)

ب - تعقیب و تحقیق

پس از مرحله کشف جرم، برای شناسایی شخصیت متهم و علل و انگیزه وی، نسبت به فرد مظنون تحقیقات مقدماتی انجام می‌شود. فرد متهم یا مظنون ممکن است همان فرد بزهکار باشد و یا اینکه بعد از انجام تحقیقات و رسیدگی و تعقیب، بزهکاری او محرز نشود. چگونگی مراحل انجام تحقیقات مقدماتی و همچنین وظایف و اختیارات بازپرس که مرجع صالح برای تحقیق از کودک بزهکار است باید جهت پیشگیری از تکرار بزهکاری

۱. در بسیاری از کشورها به پلیس این اختیار داده شده است که در بزه‌ها و جرائمی که خفیف می‌باشند پلیس تا سه بار به کودک و خانواده وی اخطار دهد و اگر بعد از آن نیز باز مرتکب آن بزه‌ها گردد به نهادهای رسیدگی‌کننده ارجاع شود.

Walker (nigel) crime and criminology critical introduction- Oxford university press- 1987 p.124.

۲. طبق ماده ۵۴ لایحه قضایی «قانون تشکیل دادگاه اطفال و نوجوانان» نحوه تشکیل پلیس ویژه اطفال و نوجوانان، وظایف و حدود اختیارات آن به موجب لایحه‌ای که وزارت کشور و وزارت دادگستری طرف حداکثر شش ماه از تاریخ تصویب این قانون تهیه و برای تصویب به مجلس تقدیم می‌کند، مشخص می‌گردد.

اصولی را حین تحقیق رعایت کند. احترام به شخصیت کودک، رعایت اصول اخلاقی و انسانی، تفهیم اتهام، عدم اجبار طفل به اقرار، عدم توسل به رفتارهای بی‌رحمانه، شکنجه و تنبیه بدنی و ... از این جمله است. البته باید توجه داشت که علاوه بر نحوه رفتار بازپرس، ایجاد تسهیلات خاص برای کودکان حین تحقیق نیز می‌تواند در راستای اهداف پیشگیری از تکرار بزهکاری مؤثر باشد. بنابراین حضور وکیل والدین و سرپرست قانونی و ... می‌تواند در این راستا مفید واقع گردد.^(۱) اصولاً با توجه به نوع جرم مرجع صالح جهت تعقیب و تحقیق از کودکان بزهکار متفاوت است. بنابراین تعقیب و تحقیق در برخی از جرائم توسط دادگاه و در برخی دیگر توسط دادسرا صورت می‌گیرد.^(۲)

ج - رسیدگی

رسیدگی به پرونده کودک متهم باید در جهت عالی‌ترین منافع کودک و همچنین با توجه به شرایط خاص او صورت گیرد که در این صورت

۱. عباچی (مریم)، منبع پیشین، ص ۱۰۴، ۱۰۵ و ۱۱۴ و

Beijing Rules-Article (17-3).

۲. وفق ماده ۱۳ لایحه قضایی «قانون تشکیل دادگاه اطفال و نوجوانان» کلیه اقدامات اعم از تعقیب، تحقیق و رسیدگی به جرائم اطفال و نوجوانان کمتر از پانزده سال تمام خورشیدی به شرط آنکه مجازات قانونی جرم ارتكابی فقط حبس کمتر از سه سال و یا جرم منافی عفت باشد توسط دادگاه اطفال و نوجوانان به عمل می‌آید و دادگاه مذکور کلیه وظایفی را که بر طبق قانون به عهده ضابطان دادگستری است انجام می‌دهد در غیر از موارد مذکور تعقیب و تحقیقات مقدماتی توسط دادسرا بر طبق این قانون انجام می‌شود. از موارد جالب توجه در این قانون تفویض این اختیار به مددکاران اجتماعی یا اشخاص صلاحیتدار در صورت وضعیت خاص کودک از نظر جسمانی، روانی، وضع خانوادگی و محیط معاشره است (شأده ۱۹). در خصوص چگونگی تعقیب و تحقیق رک: ماده‌های ۱۶ تا ۲۰ این قانون و نیز ماده‌های ۲۲۱ تا ۲۲۵ قانون آئین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸ و قانون اصلاح آن؛ گلدوست جویباری (رجب) و سیداصفهان‌ی (حسام‌الدین)، *مرحله پیش از محاکمه در دادرسی ویژه نوجوانان*، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۹، سال ۱۳۸۳؛ مهرا (نسرین)، *عدالت کیفری اطفال از منظر حقوق بین‌الملل*، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۸، سال ۱۳۸۲.

سیاست‌های پیشگیری از تکرار بزهکاری به اهداف عالی خود نایل خواهد آمد. در این مرحله تأسیس تشکیلات ویژه کودکان و تدوین آئین دادرسی ویژه آنان مانند: عدم توقیف کودک ضمن محاکمه، غیرعلنی بودن محاکمه کودک، تشکیل پرونده شخصیت، عدم تشریفات پیچیده، سرعت در رسیدگی، از جمله سازوکارهای مؤثر در این مرحله می‌باشد، همچنین است قضازدایی در هر مرحله از رسیدگی که منجر به اعزام طفل به مراجع غیر قضایی گردد، دادرسی به نفع طفل شامل: آگاهی دادن در مورد نوع اتهام، حضور طفل در دادگاه، حضور والدین و قیم قانونی، حضور وکیل، احضار شاهد، حق آخرین دفاع، حق سکوت، حق توسل یافتن به مراجع بالاتر و عالی.^(۱) باتوجه به موارد مذکور درمی‌یابیم که بسیاری از سازوکارها مانند غیرعلنی بودن با اصول دادرسی بزرگسالان متفاوت است و این خود نشان‌دهنده توجه ویژه به کودکان، حمایت و اعمال سیاست‌های پیشگیرانه برای آنان است.^(۲)

د- اتخاذ تصمیم

نحوه تصمیم‌گیری در خصوص کودک بزهکار و نوع تصمیم می‌تواند ارتباط

۱. برای مطالعه بیشتر ر.ک: عباچی (مریم)، منبع پیشین، ص ۱۱۵ تا ۱۲۶.
۲. برای مطالعه بیشتر در زمینه نحوه دادرسی کودکان در حقوق کیفری ایران ر.ک: قانون آئین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸، ماده‌های ۲۱۹ تا ۲۳۱ مربوط به ترتیب رسیدگی به جرائم اطفال لایحه قضایی «قانون تشکیل دادگاه اطفال و نوجوانان» و میزگرد بزهکاری اطفال در حقوق ایران و لایحه قضایی تشکیل دادگاه اطفال و نوجوانان با حضور آقایان مرعشی (سیدمحمدحسن)، نجفی ابرندآبادی (علی‌حسین) و میرمحمدصادقی (سیدحسین): جمشیدی (علیرضا): **گفتاوان سیاست جنایی در لایحه قضایی تشکیل دادگاه اطفال و نوجوانان و اسدی (لیلاسادات)**. دادرسی جرائم اطفال در حقوق ایران، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۵، سال ۸۲: نجفی ابرندآبادی (علی‌حسین)، **یروسی جرم‌شناسی اطفال**، آراء، نشریه داخلی دادگستری اسنان اصفهان، سال سوم، شماره ۷ و ۸، سال ۱۳۸۲؛ مهرا (نسرین)، **ترمیمی شدن عدالت کیفری صغار در انگلستان و ویلز**، علوم جنایی، مجموعه مقالات، انتشارات سمت، چاپ نهضت، سال ۱۳۸۳.

نزدیکی با سیاست‌های پیشگیری از تکرار بزهکاری داشته باشد. واکنش در قبال رفتارهای نقض‌کننده قانون جزا توسط کودک باید متناسب با اوضاع و احوال حاکم بر جرم، سنگینی جرم، منافع کودک و جامعه صورت گیرد و دربردارنده اهداف عالی شامل، اعاده حیثیت، در نظر گرفتن شایستگی‌های فردی، یاری‌رسانی در مقابل سرکوب و مجازات، بازدارندگی عمومی در مقابل تضعیف فردی باشد.^(۱)

تصمیماتی که توسط مقامات صلاحیت‌دار اتخاذ می‌گردد عبارت‌اند از تصمیمات غیرنهادی؛ (سپردن طفل به والدین یا سرپرست قانونی جهت حمایت و نظارت، قرار آزادی توأم با مراقبت و راهنمایی، جبران خسارت مادی، الزام به اشتغال به کارهای عام‌المنفعه)؛ تصمیمات نیمه نهادی (اعزام کودک به مراکز بازپروری، آموزشی، کارآموزی روزانه و...) و بالاخره تصمیمات نهادی (اعزام کودک به کانون‌های اصلاح و تربیت و زندان).^(۲)

جهت عملی شدن سیاست‌های پیشگیرانه، تصمیمات غیرنهادی از زمره مناسب‌ترین تصمیمات می‌باشد، در حالی که تصمیماتی که منجر به اعزام طفل به مؤسسات بسته است، به لحاظ ناکارآمدی و آثار زیانبار آن تنها به عنوان آخرین راه‌حل و نیز به کوتاه‌ترین مدت باید اتخاذ گردد.^(۳)

گفتار سوم: پیشگیری اجرائی

نحوه اجرای حکم توسط نهادهای مسئول و تسهیلات موجود در این نهادها اعم از باز (کارگاه‌های کشاورزی، صنعتی، درمانگاه‌های ترک اعتیاد، بیمارستان و...) و بسته (کانون اصلاح و تربیت و زندان) می‌تواند در جهت

1. Beijing Rules-Article (17-1) and (commentary), (5-1).

۲. عباچی (مریم)، منبع پیشین، ص ۱۳۱ تا ۱۳۹.

۳. در حال حاضر طبق ماده‌های ۱۷، ۱۹ و ۲۲ قانون مجازات اسلامی مجازات‌های اجتماعی برای کودکان صادر می‌گردد اما با تصویب قانون تشکیل دادگاه اطفال و نوجوانان وفق ماده‌های ۲۹ تا ۳۲ اعمال مجازات‌های جایگزین در خصوص جرائم مستلزم تعزیر با مجازات بازدارنده امکان‌پذیر است.

پیشگیری از بزهکاری کودک در نظام عدالت کیفری مؤثر واقع شود. امروزه با توجه به گسترش علم جرم‌شناسی و همچنین دید انسانی‌تر به بزهکار و مجرم، شرایط ویژه‌ای برای برخورد با کودکانی که از آزادی محروم هستند به وجود آمده است.^(۱)

استفاده از شیوه‌های نوین اصلاح و درمان در مرحله اجرای حکم از جمله تأسیس کانون‌های اصلاح و تربیت ویژه کودکان، آموزش کارکنان این نهادها، ایجاد محیط زندگی مناسب و امکانات رفاهی، ایجاد تسهیلات آموزشی و کسب مهارت‌های شغلی، ایجاد امکانات تفریحی، توجه به نیازهای معنوی، ایجاد تسهیلات پزشکی و روانی، فراهم کردن ارتباط کودک با خارج، ایجاد تسهیلاتی جهت طرح شکایت، اتخاذ تدابیری جهت بازگشت کودک به اجتماع، ایجاد تسهیلات جهت تجدیدنظر در حکم، استفاده از نهاد آزادی مشروط، فعال نمودن مراکز مراقبت پس از خروج و... به صورت مستقیم در امر پیشگیری از تکرار بزهکاری مؤثر است.^(۲)

فصل دوم: پیشگیری از بزه‌دیدگی کودکان

در این فصل به جنبه‌های مختلف پیشگیری از بزه‌دیدگی می‌پردازیم. در مبحث نخست پیشگیری کنشی از بزه‌دیدگی کودکان و در مبحث دوم پیشگیری واکنشی از بزه‌دیدگی کودک را مورد مطالعه قرار خواهیم داد.^(۳)

۱. در خصوص نحوه عملکرد کانون‌های اصلاح و تربیت ر.ک: آئین‌نامه اجرائی سازمان کانون اصلاح و تربیت مصوب ۱۳۴۷.

۲. برای مطالعه بیشتر ر.ک: عباچی (مریم)، منبع پیشین، ص ۱۴۹ تا ۱۷۱.

۳. برای مطالعه بیشتر در خصوص علل و عوامل بزه‌دیدگی کودکان و پیشگیری از کودک‌آزاری ر.ک: نگهی مخلص‌آبادی (مرجان)، *پیشگیری از کودک‌آزاری در سیاست جنایی ایران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، سال ۱۳۸۰؛ پورناجی (بنفشه)، *مرگ خاموش - نگاهی به پدیده کودک‌آزاری*، انتشارات همشهری، چاپ اول،

مبحث نخست: پیشگیری کنشی از بزه‌دیدی کودکان

اگر بر اساس یافته‌های بزه‌دیده‌شناسی، بزه‌دیده را در فرایند فعلیت یافتن بدانیم اقدامات و فعالیت‌های پیشگیری باید مرزهای خود را به شخص بزه‌دیده گسترش داده، نسبت به پیشگیری از بزه‌دیدی نیز تلاش کند. بدیهی است پیشگیری از بزه‌دیدی در جهت تحقق هدف اصلی، یعنی پیشگیری از بزهکاری و مکمل آن خواهد بود.^(۱)

در خصوص پیشگیری کنشی از بزه‌دیدی که ناظر است به اقدامات و تدابیری که قبل از بزه‌دیده شدن طفل اعمال می‌گردد، پیشگیری در مرحله تکوین شخصیت بزه‌دیده، پیشگیری در مرحله تشکیل اوضاع ماقبل بزه‌دیدی و در مرحله گذر از اندیشه به عمل مجرمانه یا فرایند فعلیت یافتن اندیشه مجرمانه صورت می‌گیرد.^(۲) حذف عوامل مؤثر در بزه‌دیدی کودکان شامل عوامل فردی (زیستی، روانی) و عوامل عمومی (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، محیطی) و همچنین عوامل موقعیتی (از جمله فرصت‌های ارتکاب جرم) ضروری است.

با مداخله بر وضعیت پیش‌جنایی و مصون‌سازی آماج نیز می‌توان از طریق محدود ساختن موقعیت و فرصت ارتکاب بزه از طریق مختل ساختن فرایند گذار اندیشه به فعل از بزه‌دیدی پیشگیری کرد برای کودکانی که در برنامه‌های خارج از مدرسه شرکت می‌کنند باید وسایل حمل و نقل و سرویس‌های مناسب در نظر گرفته شود و در آن ساعات پلیس متخصص را مستقر نمود.

همان‌گونه‌که برخی از جرم‌شناسان خاطر نشان کرده‌اند، دست‌اندرکاران سیاست جنایی و مقام‌های مسئول آن باید متوجه این حقیقت باشند که ما

۱. توجهی (عبدالعلی)، منبع پیشین.

۲. منبع پیشین.

نه تنها نیازمند پیشگیری از جرم، بلکه نیازمند پیشگیری از بزه‌دیدی نیز هستیم. فرایند پیشگیری از تکوین بزه‌دیدی عبارت است از: شناسایی بزه‌دیدگان بالقوه و مستعد، اعمال مراقبت و حمایت‌های ویژه از بزه‌دیدگان مستعد، تفهیم و ترویج فرهنگ خود ایمن‌سازی.^(۱)

گفتار اول: پیشگیری از طریق حذف و خنثی سازی عوامل بزه‌دیده‌زا
پیشگیری از طریق حذف و خنثی سازی عوامل بزه‌دیده‌زا که نوعی پیشگیری کنشی است با ایجاد تغییرات و اصلاحات در فرد و جامعه به صورت پایدار درصدد جلوگیری از بزه‌دیدی است و شامل تدابیری است که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر افراد اثر بگذارد تا از آماج جرم بودن، مصون بمانند. این نوع پیشگیری از بزه‌دیدی مانند پیشگیری کنشی از بزهکاری کودکان به دو نوع کلان و خرد تقسیم می‌شود. سیاست‌های کلان پیشگیرانه جهت حذف و خنثی سازی عوامل جرم‌زا ناظر به سیاست‌هایی است که به صورت ساختار- فرایند و با تمرکز به عوامل فردی و عمومی بزه‌دیدی و در سطح فراگیر اتخاذ می‌گردند و شامل سیاست‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و حقوقی می‌شود و سیاست‌های خرد پیشگیرانه ناظر به تدابیری است که در خانواده، مدرسه، محله و.. اتخاذ می‌گردد. همان گونه که پیشگیری زودهنگام و اجتماع‌محور، پیشگیری خرد از بزهکاری کودکان محسوب می‌شود، در پیشگیری از بزه‌دیدی کودکان در این مرحله نیز قابلیت اعمال دارند.

خانه، مدرسه، محل کار و... در پیشگیری از طریق حذف و خنثی سازی

۱. در ایران پیشگیری کنشی از بزه‌دیدی کودکان در قوانین و مقررات پیش‌بینی شده است از جمله در سطح کلان: قوانین برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و آئین‌نامه‌های اجرایی آن و همچنین قوانین بودجه و... و در سطح خرد: قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی، لایحه قانونی راجع به تشکیل سازمان بهزیستی کشور و اصلاح آن، قانون شرح وظایف آموزش و پرورش، موادی چند از قانون مدنی و....

عوامل بزه‌دیده‌زا مؤثرند. والدین مسئولیت عمده و مشترک در مورد رشد و پیشرفت کودک به عهده دارند و کوتاهی در امر تربیت توسط خانواده ممکن است طفل را به بزه‌دیدگی هدایت کند. نظارت و کنترل بیش از حد، پایمال کردن شخصیت طفل تحت فشار خانواده و به طور کلی بزرگسالانی که نسبت به طفل اختیاراتی دارند، تلقین به اطاعت مسلم از خانواده، قصور در تعلیم مهارت‌های مستقل، انفعال، نادیده گرفتن جبران خسارت در مورد جرائم و نمایش افراطی در خصوص حمایت و حفاظت طفل در مقابل خطر، رفتار ضد اجتماعی در خانواده از سوی والدین از عوامل مهم بزه‌دیده‌زا به شمار می‌رود. همچنان که در سطح مدرسه، عدم آگاهی مربیان و مسئولین مدرسه از اصول صحیح تربیتی، اقتدارگری معلمین نسبت به دانش‌آموزان، سیستم آموزشی ناقص، و در محل کار: سودجویی اقتصادی کارفرما، ضعف شخصیتی کودک در محیط کار، عدم اطلاع کودک از قوانین حمایتی موجود و در نهایت ضعف مقررات حمایتی در محیط کار در سطح جامعه، عدم جذابیت اوقات تفریح و فراغت و بخصوص اثرات ناسازگارانه در گروه‌های جوانان ضد اجتماعی، ترویج خشونت، نمایش از هم گسیختگی خانواده از طریق رسانه‌های گروهی و... از عوامل مؤثر در بزه‌دیدگی به شمار می‌آیند. شناخت عوامل زیستی مانند سن، جنس، وضعیت جسمی و روانی، عوامل اجتماعی مانند شغل‌های خطرناک، شیوه زندگی (محل‌های پرخطر، شرکت در شب‌نشینی‌ها)، عوامل روان‌شناختی شامل صفات نامطلوب (طمع، بخل، پول‌پرستی، اعتماد افراطی و بی‌ثباتی جنسی) و بالاخره روابط بین دوستان، همسایه‌ها، روابط شغلی و برنامه‌ریزی با توجه بر این عوامل بسیار مهم‌اند.^(۱) بنابراین در این مرحله عوامل بزه‌دیدگی شناسایی شده و نسبت به مهار

1. Evelnia (Melnikova) Juvenile Victimization, International Review of Criminal policy, UN, No.39. and convention on the Rights of the child 1989.

آن سیاستگذاری می‌گردد.

گفتار دوم: پیشگیری از طریق شناسایی کودکان مستعد بزه‌دیدگی حمایت و مراقبت از آنها

کودکانی که در معرض بزه‌دیدگی هستند باید شناسایی شوند تا تحت سیاست‌های پیشگیرانه از طریق حمایت و مراقبت قرار گیرند. شناسایی کودکان در معرض بزه‌دیدگی از طریق گزارش مدرسه، بستگان، همسایگان، معلم صورت می‌گیرد. ایجاد مراکزی جهت گزارش‌دهی کودکانی که در معرض بزه‌دیدگی هستند تسهیل‌کننده این امر می‌باشد. به موازات شناسایی کودکان از طریق گزارش‌دهی توسط مراکز باید نهادها و سازمانهایی نیز ایجاد شود که حمایت و مراقبت از این گونه کودکان را به عهده گیرند. کودکانی که در خانواده‌هایی زندگی می‌کنند که والدین آنها معتاد هستند یا دچار بیماری‌ها و اختلالات روانی می‌باشند یا در شرایط اقتصادی بسیار پایین قرار دارند و به عبارت دیگر در تنگنا و شرایط دشوار و در معرض خطر به سر می‌برند، از کودکانی هستند که در معرض بزه‌دیدگی هستند.^(۱)

گفتار سوم: پیشگیری از طریق ایمن‌سازی کودکان

پیشگیری از طریق ایمن‌سازی کودکان به دو روش صورت می‌گیرد: تفهیم و ترویج فرهنگ خودایمن‌سازی کودکان از طریق ارائه اطلاعات و آگاهی لازم به صورت مستمر به کودکان توسط رسانه‌های گروهی، آموزش کودکان از

۱. برای مطالعه بیشتر ر.ک: لیز (ژرار)، منبع بشن. ص ۹۸ تا ۱۲۸. در این زمینه بند ۲ ماده ۵ آئین‌نامه پیشگیری از اعتیاد، درمان معنادان به مراد مخدر و حمایت از افراد در معرض خطر اعتیاد مصوب ۱۳۷۷ که وزارت آموزش و پرورش را موظف به شناسایی دانش‌آموزان در معرض آسیب و معرفی آنها به مراجع پیشگیری و حمایتی دانسته است و نیز آئین‌نامه اماکن عمومی مصوب ۱۳۶۳ که صاحبان هتل‌ها و مسافرخانه‌ها و پانسیون‌ها را موظف کرده است در صورت مراجعه اطفال و اشخاصی که به سن قانونی نرسیده و بدون سرپرست هستند و قصد اقامت در اماکن مزبور را دارند بلافاصله مراتب را به شهربانی اعلام دارند، قابل توجه است.

طریق مدرسه، مؤسسات آموزشی، خانواده و...، تقبیح اجتماعی بی احتیاطی‌ها و پیش‌بینی‌های مناسب برای آنها^(۱) و مصون‌سازی کودکان از طریق پیشگیری موقعیت‌مدار ناظر بر حذف و تغییر موقعیت‌های بزه‌دیده‌زا مانند ایجاد تسهیلات جهت شرکت کودکان در کلاس‌های فوق برنامه و در ساعت‌های خلوت از جمله در نظر گرفتن سرویس‌های حمل و نقل.

مبحث دوم: پیشگیری واکنشی از بزه‌دیدگی کودکان

پیشگیری واکنشی از بزه‌دیدگی کودکان ناظر بر پیشگیری از بزه‌دیدگی در نظام عدالت کیفری است. بنابراین در این نوع از پیشگیری، کودکانی که قبلاً بزه‌دیده واقع شده‌اند و به این منظور با سیستم عدالت کیفری مواجه شده‌اند، مورد توجه می‌باشند.

لازم به ذکر است که علاوه بر کودکانی که بزه‌دیده واقع شده‌اند، کودکانی نیز که به عنوان بزه‌دیدگان بالقوه و احتمالی هستند و نظام عدالت کیفری با هدف ارباب جمعی یا فردی بزه‌کاران را از ارتکاب بزه منصرف می‌سازد نیز در این نوع از پیشگیری بررسی می‌شوند. سیاست پیشگیری واکنشی از بزه‌دیدگی کودکان از طریق بخش‌های نظام عدالت کیفری اعمال می‌گردد. پیشگیری تقنینی، قضایی و اجرایی از تقسیمات این پیشگیری واکنشی می‌باشد که به تبیین هر کدام از آنها می‌پردازیم.

گفتار اول: پیشگیری تقنینی

همان‌گونه که در پیشگیری تقنینی از بزه‌کاری کودکان توضیح داده شد، درج ضمانت اجرای کیفری و سازوکارهای ویژه می‌تواند در پیشگیری و انصراف فرد از ارتکاب بزه مؤثر باشد. وقتی جرمی ارتکاب نیابد، بنابراین بزه‌دیده‌ای نیز به وجود نخواهد آمد.

۱. توجهی (عبدالعلی)، منبع پیشین.

در پیشگیری تقنینی از بزه‌دگی کودکان، قانونگذار با محوریت کودک بزه‌دیده، اقدام به قانونگذاری می‌نماید^(۱) در حالی که در پیشگیری تقنینی از بزهکاری کودکان، کودکان بزهکار مورد توجه می‌باشند. به هر حال اصول و سازوکارهایی که در قانونگذاری در قلمرو ماهوی باید رعایت گردند عبارت است از: جرم‌انگاری از رفتارهایی که از کودک بزه‌دیده می‌سازد، تشدید مجازات مرتکبان این‌گونه اعمال به لحاظ کودک بودن بزه‌دیده و خسارت‌زدایی در جهت حمایت از کودکان. در پیشگیری تقنینی اصلاح قوانین بزه‌دیده‌زا مربوط به کودکان و نیز تدوین قوانین حمایتی از کودکان بزه‌دیده ضروری است.

الف - جرم‌انگاری حمایتی

وقتی رفتارهای آسیب‌زا به کودکان ترویج یابد قانونگذار نسبت به جرم‌انگاری این اعمال در خصوص مرتکبان و جهت حمایت از حقوق کودکان اقدام می‌نماید.

جرم‌انگاری حمایتی اولین گام جهت پیشگیری از بزه‌دگی کودکان می‌باشد. صرف جرم‌انگاشتن یک رفتار که از کودک بزه‌دیده می‌سازد برای افراد جامعه که بزهکاران بالقوه، می‌باشند موجب جلوگیری از آن رفتارها می‌شود.^(۲)

۱. برای مطالعه بیشتر ر.ک: میزگرد حمایت کیفری از اطفال بزه‌دیده در نظام حقوقی ایران با حضور آقایان اردبیلی (محمدعلی)، نجفی‌ایرندآبادی (علی‌حسین)، ایزدینا (عبدالرضا)، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۶، سال ۱۳۸۳ و مجله آراء دادگستری اصفهان، شماره ۷ و ۸، سال ۱۳۸۳.

۲. در حقوق ایران پیشگیری تقنینی از بزه‌دگی کودکان از طریق جرم‌انگاری حمایتی در قوانین و مقررات پیش‌بینی شده است. قانون مجازات اسلامی، قوانین خاص. قانون آئین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری و از همه مهم‌تر قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱ در خصوص جرم‌انگاری حمایتی قابل بررسی است. برای مطالعه بیشتر ر.ک: عباچی (مریم)، بررسی خلأهای قانونی در زمینه پیشگیری از بزه‌دگی و بزهکاری کودکان، منبع پیشین و زینالی (حمزه)، نوآوری‌های قانونی در حمایت از کودکان ←

ب - کیفر انگاری حمایتی

پس از جرم انگاشتن رفتارهای آسیب‌زا علیه کودکان که در تکوین بزه‌دیدگی اثر مستقیم دارد، گام بعدی تشدید مجازات مرتکبان یا همان کیفرانگاری حمایتی است. بنابراین، واکنش جامعه نسبت به افرادی که مرتکب چنین رفتاری می‌شوند، باید بسیار شدید باشد تا از این طریق مهار این گونه رفتارها صورت گیرد.

کودکان به لحاظ ویژگی‌های جسمی و روحی از یک سو و آسیب‌پذیری آنان از سوی دیگر همچنان باید مورد حمایت ویژه قرار گیرند، به این جهت اگر فرد بزه‌دیده، کودک باشد موجب تحمیل مجازات شدیدتر برای مرتکب است و این در راستای سیاست‌های پیشگیرانه و حمایتی می‌باشد.^(۱)

ج - خسارت‌زدایی حمایتی

جرم انگاشتن اعمال رفتار آسیب‌زا علیه کودک و سپس تشدید مجازات مرتکبان، به فرد بزه‌کار و مرتکب برمی‌گردد. حال آنکه وقتی طفلی بزه‌دیده

→ **نوجوانان و چالش‌های فراروی آن.** فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، سال دوم، شماره ۷، سال ۱۳۸۲.

۱. کیفرانگاری حمایتی نیز مانند جرم‌انگاری حمایتی در قوانین ایران پیش‌بینی شده است اما به لحاظ تأثیرپذیری چندگانه قانونگذار ما از فقه، حقوق بین‌الملل و حقوق عرفی تشنت در کیفرانگاری حمایتی به جسم می‌خورد. در برخی از جرائم مانند جرائم دارویی، بهداشتی و خوراکی اگر بزه‌دیده آن کودک باشد موجب تشدید مجازات مرتکب است (قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی مصوب ۱۳۳۴) اما گاهی تفاوتی میان بزه‌دیده کودک و نابزرگسال نمی‌باشد مانند جرم زنا می‌محصنه که اگر بزه‌دیده کودک باشد موجب تشدید مجازات برای مرتکب نیست. و گاهی نیز اگر بزه‌دیده کودک باشد موجب تخفیف مجازات است مانند زنا می‌محصنه نابالغ (ماده ۸۳ قانون مجازات اسلامی). طبق ماده ۸ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان اگر جرائم موضوع این قانون مشمول عناوین دیگر قانونی شود... حسب مورد حد شرعی... اعمال خواهد شد بنابراین ماده ۲۲۰ قانون مجازات اسلامی که سلب حیات کودک توسط پدر و جد پدری را موجب قصاص نمی‌داند قابل اعمال است و در واقع مخالف روح قانون که حمایت از کودکان و نوجوانان است. و نیز سایر موارد آن می‌باشد. بنابراین قانونگذار باید جهت همسان‌سازی سیاست‌های پیشگیرانه در این زمینه اقدام نماید.

می‌شود، در اثر ارتکاب جرم علیه او دچار خسارت‌های فراوان می‌گردد که شامل خسارت مادی، معنوی، عاطفی و جسمی است. بنابراین قانونگذار در متن قانون باید تدابیری را جهت خسارت‌زدایی از کودک بزه‌دهیده اتخاذ نماید که خود می‌تواند در جهت برگشت سریع کودک به وضعیت اولیه مؤثر باشد.^(۱)

گفتار دوم: پیشگیری قضایی

پیشگیری قضایی ناظر به اعمال سیاست‌هایی است که از بزه‌دیدگی مجدد کودک در مرحله کشف، تحقیق و تعقیب، رسیدگی و صدور حکم پیشگیری می‌کند.^(۲)

الف - کشف، تحقیق و تعقیب

چه در بزهکاری و چه در بزه‌دیدگی کودکان، اولین نهادی که طفل با آن مواجه می‌گردد پلیس است. هرگونه برخورد غیرتخصصی و غیر منطقی می‌تواند عواقبی را در پیش رو داشته باشد که گاهی غیرقابل جبران و گاه نیز با صرف هزینه‌های هنگفت جبران می‌شود.

وجود پلیس ویژه و متخصص، به ویژه پلیس زن از اهمیت ویژه‌ای

۱. برای مطالعه بیشتر رک: عباچی (مریم). بررسی خلأهای قانونی در خصوص پیشگیری از

بزهکاری و بزه‌دیدگی اطفال، منبع پیشین و Bévelnia (Melnikava) op.cit. در قوانین ایران خسارت‌زدایی از کودکان در راستای سیاست‌های پیشگیرانه پیش‌بینی نشده است.

۲. عباچی (مریم)، منبع پیشین و

Johuson (ouny), District Attorneys office, child victim Right- office of justice programus- Departement of justice- child victim support Intiative unveild (Internt)- Bévelnia (Melnikova), op.cit.

در زمینه پیشگیری قضایی در حقوق کیفری ایران، به جهت عدم به رسمیت شناختن دادرسی ویژه کودکان بزه‌دهیده خلأهای بسیاری به چشم می‌خورد البته سیاست جنایی قضایی در این زمینه اقداماتی جهت پیشگیری از بزه‌دیدگی مجدد کودک و نیز در جهت منافع عالی آنان اتخاذ نموده است. قانون حمایت از کودکان و نوجوانان نیز در این زمینه ساکت می‌باشد. به این جهت قوه قضائیه برای برطرف کردن مشکلات موجود به ویژه در زمینه دادرسی درصدد تنظیم لایحه قضایی در خصوص کودکان بزه‌دهیده است.

برخوردار است. در مرحله تحقیق و تعقیب نیز باید توجه کرد که تحقیق از طفل باید به گونه‌ای انجام شود که موجب تشدید آلام روحی و جسمی ناشی از ارتکاب بزه علیه او نباشد. به یاد آوردن و بیان کردن دوباره جرم توسط کودک که بزه‌دیده همان جرم است، می‌تواند آثار زیانبار روحی و شدیدی را به دنبال داشته باشد، بنابراین بهتر است اظهارات کودک بزه‌دیده را ضبط نمود و در حد امکان از یادآوری آن توسط کودک جلوگیری نمود. تجهیز نهادهای متولی کشف، تحقیق و تعقیب، به وسایل پیشرفته و مدرن در این راستا ضروری است.^(۱)

ب - رسیدگی

بعد از کشف جرم و ارجاع پرونده به مراجع رسیدگی‌کننده مانند دادگاه یا دادسرا یا هیأت‌های حل اختلاف، امکان بزه‌دیدگی مجدد طفل وجود دارد. این امکان با نحوه برخورد مقامات قضایی یا اداری که در دستگاه‌های قضایی مشغول به کار هستند، به وجود می‌آید.

سازوکارهایی که در این مرحله قابل بررسی است عبارت‌اند از: ارجاع کودک بزه‌دیده به مراجع ویژه کودکان؛ توضیح تمام تشریفات و مراحل دادرسی به کودک بزه‌دیده به طور ساده و قابل فهم؛ تأمین محلی برای انتظار طفل در دادگاه که امن باشد؛ عدم انتشار نام، آدرس یا عکس کودک بزه‌دیده در خارج از سیستم عدالت کیفری و بدون اجازه طفل یا والدین او؛ تشویق کودک درباره توانایی او به همکاری با مقام قضایی توسط وکیل؛ همراه بودن وکیل، والدین و سرپرست قانونی در جلسات رسیدگی؛ ارجاع طفل به

۱. طبق ماده ۵ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان کودک‌آزاری از جرائم عمومی بوده و احتیاج به شکایت شاکی خصوصی ندارد. و وفق ماده ۶ کلیه افراد و مؤسسات و مراکزی که به نحوی مسئولیت نگاهداری و سرپرستی کودکان را بر عهده دارند مکلف‌اند به محض مشاهده موارد کودک‌آزاری مراتب را جهت پیگرد قانونی مرتکب و اتخاذ تصمیم مفتنضی به مقامات صالح قضایی اعلام نمایند.

نهادهایی که می‌توانند به کودک بزه‌دیده و خانواده او کمک کنند اعم از کمک مالی، روانی، قانونی و... تشویق به حضور طفل در دادگاه و تأمین حمایت روحی و روانی از کودک طی شهادت کودک، مطلع ساختن در خصوص لزوم حضور اشخاص دیگر طی شهادت کودک، سرعت در دادرسی، افزایش خدمات حمایت از کودک بزه‌دیده، اداره دادگاه به طریق دوستانه، استفاده از ابزارهایی مانند سیستم‌های مدار بسته، ویدئو و سایر تجهیزات مدرن، حمایت از والدین، سرپرستان قانونی و وکیل کودک بزه‌دیده در حین رسیدگی؛ برخورد با طفل بزه‌دیده از سوی مقام صالح در راستای سیاست‌های پیشگیری. بنابراین تدوین آئین دادرسی ویژه با تمرکز بر کودک بزه‌دیده می‌تواند در اجرایی شدن سازوکارهای مذکور مؤثر واقع شود.

ج - صدور حکم

مرحله صدور حکم مبتنی بر چند جنبه است. صدور حکم ابتدا باید با توجه به منافع کودک صورت گیرد، سپس مستلزم تشدید مجازات مرتکب گردد و در نهایت شامل سازوکارهای خسارت‌زدایی از کودک بزه‌دیده باشد. بنابراین جهت حمایت و پیشگیری از تکرار بزه‌دیدگی توجه به اصول فوق در مرحله صدور حکم از اهمیت ویژه برخوردار است. اگر حکم تنها مبتنی بر تشدید مجازات مرتکب باشد ولی از کودک بزه‌دیده خسارت‌زدایی نگردد در راستای اهداف عالی پیشگیری نخواهد بود.

گفتار سوم: پیشگیری اجرایی

پیشگیری اجرایی از بزه‌دیدگی کودکان ناظر به نهادهای اجرایی حکم دادگاه و همچنین نهادها و سازمان‌های خدماتی، درمانی حمایتی است که در حین اجرای حکم ممکن است کودک به آن نهادها مراجعه نماید.

الف - نهادهای نگهداری کودکان

علاوه بر نحوه برخورد پلیس و مقام و مرجع قضایی با کودک بزه‌دیده، نوع رفتار مقامات و مسئولین نهادها یا مؤسساتی که کودکان بزه‌دیده در آنجا

نگهداری می‌شوند می‌تواند مهم باشد.

کودکی که به لحاظ خشونت وارده از سوی خانواده مجبور به ترک این نهاد بوده و به اجبار در مکان‌ها و نهادهای دیگری نگهداری می‌شود باید با رفتار صحیح و منطقی مواجه گردد. چنین کودکی دچار تخریب شخصیتی بوده و به لحاظ اعمال روش‌های اصلاح و بازپروری است که وی را خارج از خانواده نگهداری می‌کنند تا طفل را علاوه بر سازگارسازی مجدد از احتمال بزه‌دیدگی دوباره از سوی خانواده دور کنند. حال اگر چنین رفتاری از سوی مقامات و مسئولین این نهادها و مؤسسات جایگزین اعمال گردد، تکرار بزه‌دیدگی کودکان، آن هم به شکل مخرب‌تری می‌تواند به وجود آید.

ایجاد نهادهای استاندارد جهت نگهداری کودکان بزه‌دیده، آموزش کارکنان و... در این مقوله مورد بررسی خواهد بود.

ب- نهادها و مؤسسات خدماتی و حمایتی

نهادهایی که در خصوص حمایت از اطفال بزه‌دیده و از طریق ارائه خدمات فعالیت می‌کنند، به عنوان مهم‌ترین نهادها جهت کاهش آسیب‌های وارده (مادی، معنوی، روانی، عاطفی، جسمی و...) بر کودک بزه‌دیده مطرح هستند. بنابراین هرگونه سهل‌انگاری از سوی مسئولین این نهادها می‌تواند موجبات بزه‌دیدگی مجدد طفل را فراهم آورد.

از جمله این نهادها می‌توان به مراکز ارائه خدمات پزشکی، روان‌پزشکی، مشاوره و روان‌شناسی، اجتماعی، اقتصادی، حقوقی اشاره کرد. به نظر می‌آید که چنین مؤسساتی باید تحت نظارت قرار گیرند تا احتمال هرگونه تخطی در این زمینه کاهش یابد.^(۱)

۱. در زمینه پیشگیری اجرائی از بزه‌دیدگی کودکان نیز قانون حمایت از کودکان و نوجوانان دچار خلأهای فراوان می‌باشد و تنها در فواین خاص و به طور پراکنده مواردی را می‌توان مشاهده کرد که به جهت عدم رویکرد پیشگیرانه نیاز به اصلاح و قانونگذاری در این خصوص وجود دارد.

نتیجه:

در طول تاریخ حکومت‌ها با ایجاد نظام سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و فرهنگی که نشأت گرفته از سنت، دین، نژاد، زبان، موقعیت جغرافیایی، منابع انسانی و ثروت‌های طبیعی است، نقش بسزایی را در شکل‌گیری و تحول جوامع ایفا کرده‌اند. امروزه نیز با گسترش فناوری و ارتباطات، دولت‌ها جهت حفظ، سلامت و بقای جامعه، ناگزیر از سیاستگذاری بر اساس مشخصه‌های مذکور که به طور روزافزون متغیر و متنوع شده است، می‌باشند. ایران به عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه که با پدیده جوان بودن جمعیت از یک سو و تغییرات ناموزون و مستمر در نظام روبنایی و زیربنایی جامعه، از سوی دیگر، مواجه است، باید نسبت به تحلیل رفتاری و ساختاری در خصوص ناهنجاری‌های موجود به ویژه وقتی که کودکان را متأثر می‌سازد، اقدام کند. بنابراین تبیین راهبردهای پیشگیرانه در قالب کنش و واکنش بخصوص جهت مهار بزهکاری و بزه‌دیدگی کودکان - که در نتیجه وجود ناهنجاری در جامعه به وجود می‌آید - به لحاظ ارتقای حقوق کودک که در موازین اسلامی به آن تأکید شده و نیز تعهدات بین‌المللی که با تصویب کنوانسیون حقوق کودک در سال ۱۳۷۲ در مجلس شورای اسلامی بوجود آمده، ضروری است.

پیشگیری کنشی به لحاظ حذف و خنثی‌سازی عوامل و موقعیت‌های بزه‌زا و بزه‌دیده‌زا و در نتیجه جلوگیری از تکوین این پدیده‌ها در جامعه، جایگاه ویژه و ارزشمندی را به خود اختصاص داده است. اما به لحاظ عدم تمرکز و عدم برنامه‌ریزی در جهت سیاست‌های عالی پیشگیرانه و نیز عدم تعیین شاکله مدیریت پیشگیری از جرم، گاهی برنامه‌های پیشگیری کنشی نه تنها نتیجه مثبتی را در بر نداشته بلکه به جهت صرف هزینه‌های هنگفت، پیامد معکوسی را در سطح کلان به جا گذاشته و به این دلیل است که ما شاهد

افزایش پدیده بزهکاری و بزه‌دیدگی کودکان در جامعه هستیم. بنابراین علاوه بر اصلاح برنامه‌های پیشگیری کنشی جهت سالم‌سازی جامعه باید نسبت به مهار تکرار این پدیده‌ها از طریق حمایت از کودکان در هنگام مواجهه آنها با نظام عدالت کیفری که رهیافت پیشگیری واکنشی است، اقدام کنیم. لازم به ذکر است که به لحاظ تأثیرپذیری چندگانه قانونگذار از منابع قهقی، بین‌المللی و واقعیت‌های اجتماعی، چالش‌های فراوانی در برخورد با کودکان بزهکار و بزه‌دیده پدید آمده است، تا جایی که در برخی موارد با توجه به یافته‌های علوم اجتماعی و روان‌شناسی و نیز تمرکز بر تعهدات بین‌المللی، جهت سازگارسازی کودکان تلاش گردیده و در جایی به دلیل وجود موانع، به سرکوب کودکان تأکید شده و گاهی نیز بدون توجه به اینکه بزهکار و بزه‌دیده، کودک است مقررات عمومی شامل آنان می‌شود، لذا ضرورت تدوین سیاست جنایی افتراقی نسبت به کودکان مطابق با اصل انصاف و عدالت ضروری است. توجه به کودکان و سیاستگذاری در جهت عالی‌ترین منافع آنان نیاز به مدیریت متمرکز دارد که امید می‌رود با تصویب لایحه تأسیس شورای عالی پیشگیری از جرم مشکلات فراروی اجرای برنامه‌های پیشگیری از جرم هرچه سریع‌تر مرتفع گردد.